

УДК 336.22

РОЛІНСЬКИЙ О.В., К.Е.Н.,
БАРАБАШ Л.В., викладач
м. Умань

ПРІОРИТЕТНІ МЕТОДИ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ МЕХАНІЗМУ ОПОДАТКУВАННЯ ДОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

***Анотація.** У статті розглядаються основоположні методи дослідження ефективності механізму оподаткування доходів фізичних осіб. Запропонована низка показників, які покликані якнайповніше висвітлити реальний стан системи оподаткування доходів населення.*

***Ключові слова:** податковий тягар, соціальна ефективність оподаткування, економічна ефективність оподаткування, фискальна ефективність оподаткування.*

***Аннотация.** В статье рассматриваются основные методы исследования механизма налогообложения доходов физических лиц. Предложено использование ряда показателей для наиболее полного освещения реального состояния системы налогообложения доходов населения.*

***Ключевые слова:** налоговое бремя, социальная эффективность налогообложения, экономическая эффективность налогообложения, фискальная эффективность налогообложения.*

***Abstract.** The article deals with fundamental research methods of individual income taxation mechanism. A number of indices are proposed for most full understanding the real stand of individual income taxation.*

***Keywords:** tax burden, social efficiency of taxation, economic efficiency of taxation, fiscal efficiency of taxation.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі існування податкової системи України все більше питань виникає щодо доцільності та ефективності використання саме пропорційного (лінійного) методичного підходу в оподаткуванні доходів фізичних осіб. Однак до 2004 р. оподаткування доходів фізичних осіб здійснювалося за прогресивним підходом. Проте як тоді, так і сьогодні постає питання про доцільність використання саме обраного на певний час методичного підходу, а тому необхідним є порівняння ефективності їх функціонування.

В цьому випадку раціональним і навіть необхідним є порівняння колишньої та теперішньої систем оподаткування доходів фізичних осіб з метою визначення оптимального методичного підходу в даному

секторі податкової системи, що зумовлюється, передусім, визначенням рівня податкового навантаження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На необхідності оптимізації та і формування ефективного механізму оподаткування фізичних осіб у своїх працях наголошували класики фінансової науки, зокрема А. Маршал, Д. Рікардо, Е. Селігман, А. Сміт.

Не втратило актуальності дана проблема і в наш час: зокрема, ґрунтовні дослідження містяться у працях зарубіжних вчених Ш. Бланкарта, П. Самуельсона, Дж. Стігліца, В. Пушкарьової, Д. Черника. Згаданою проблемою у різні періоди займалися вітчизняні науковці О. Василик, Ю. Іванов, М. Кучерявенко, І. Луніна, А. Соколовська, В. Суторміна, В. Федосов, О. Фрадинський, Н. Фролова та ін.

Формування мети статті. Завдання сучасної фінансової науки (зокрема, податкової) полягає у дослідженні наявних і виведенні можливих методів оцінки ефективності функціонування механізму оподаткування доходів фізичних осіб. В контексті вирішення окреслених завдань у статті пропонуються авторські розробки таких показників, які б характеризували діяльність названої системи оподаткування як на початкових, так і на найвищих рівнях існування.

Виклад основного матеріалу. Податкове навантаження, податковий тягар, податковий тиск, важкість податків – всі ці поняття пов'язує багатозмістове визначення якою мірою впливають ті чи інші податки на добробут суспільства, держави або конкретної фізичної особи. Багато науковців та дослідників намагаються надати оптимальне визначення цьому поняттю, при цьому кожен додає до загально-визнаної характеристики свої корективи і формулювання [8, с. 21].

Розглядаючи це поняття більш детально, можна сказати, що податкове навантаження визначає, якою мірою оподаткування впливає на стан економіки держави, відображає рівень тяжкості стягнення прямих і непрямих податків та показує частку, яку займають податки у загальних витратах чи доходах суб'єктів оподаткування. Історично склалося, що податки і оподаткування створюють можливість існування держави. Цей погляд відображався у працях багатьох економістів від А.Сміта, В.Петті, К.Маркса і до теперішнього часу у працях сучасних дослідників В.Вишневського, А.Соловської та інших [4, с. 237; 6, с. 7].

І. Майбуrow надає показнику податкового навантаження наступне визначення – "податковий тягар". Таке найменування важкості податків відображає фіскальну сторону показника податкової системи країни. Цей погляд характеризує сукупний вплив податків на економіку в цілому, на окремих господарюючих суб'єктів чи іншого конкретного платника. Розрахунок допомагає у визначенні частки доходів, що перерозподіляється на користь держави через оподаткування [3, с. 408].

Дослідник пропонує розрахунок податкового тягаря на чотирьох рівнях:

- на макрорівні (на економіку в цілому, на сектори економіки, на населення);
- на мезорівні (на економіку регіону, на сектори економіки регіону, на населення регіону);
- на мікрорівні (на конкретного господарюючого суб'єкта);
- на макрорівні (на конкретного працівника, на конкретне домогосподарство).

Така градація визначення, а відповідно і розрахунку податкового тягаря, є дуже ємною, але стосується оподаткування взагалі. Якщо зробити акцент на оподаткуванні фонду оплати праці, то розрахунок податкового навантаження, на нашу думку, більш доцільно робити на рівні економіки в цілому, економіки регіону або за секторами на рівні економіки регіону.

Розрахунок податкового тягаря І. Майбуrow бачить, перш за все, як розрахунок навантаження на економіку в цілому через врахування загальної суми доходів держави, отриманих від оподаткування:

$$ПН_e = \frac{П_d + B_o + СП + B_{сп}}{ВВП - ОП_t} * 100\%, (1)$$

де $ПН_e$ – податкове навантаження на економіку в цілому;

$П_d$ – доходи держави, отримані від оподаткування;

B_o – борг до бюджету через несплату податкових платежів;

$СП$ – соціальні платежі до позабюджетних державних соціальних фондів;

$B_{сп}$ – борг до позабюджетних державних соціальних фондів;

$ВВП$ – валовий внутрішній продукт;

$ОП_t$ – частка оплати праці, яка належить тіньовій економіці.

О. Фрадинський поділяє думку, що визначення податкового навантаження формує фінансовий індикатор стійкості оподатковуваних осіб до рівня впроваджених податків та характеризує обсяги надходження податкових платежів до бюджету [7, с 79].

Він надає наступну формулу розрахунку податкового навантаження:

$$ПН = \frac{ФНП + НПФ + Н - П + Z_{пдв}}{ВВП_{оф}} (2)$$

де $ФНП$ – фактичні податкові надходження;

$НПФ$ – надходження до позабюджетних фондів;

$Н$ – сума недоїмки;

$П$ – сума переоплати;

$Z_{пдв}$ – заборгованість держави з відшкодування ПДВ;

$ВВП_{оф}$ – величина офіційного ВВП.

Розрахунок податкового навантаження на оплату праці, запропонований С. Барулінім, враховує більшою мірою доходи населення, нараховані прямі та непрямі податки. Розрахунок відбувається за наступною формулою:

$$ПН = \frac{НПП + НПФ * K_ч}{ГДН} * 100, (3)$$

де $НПФ$ – нараховані прямі податки з фізичних осіб;

$НПП$ – нараховані непрямі податки;

$K_ч$ – коефіцієнт частини непрямих податків, які сплачуються населенням;

$ГДН$ – грошові доходи населення [2, с. 37].

Розрахунок податкового навантаження за допомогою вищенаведеної формули не враховує багатьох параметрів, а саме: суму податків на майно (на землю та з власників транспортних засобів), суму зборів у соціальні та пенсійні фонди; знаменник не враховує доходи населення, одержані від продажу або володіння нерухомим чи рухомим майном та негрошові доходи (наприклад, доходи від володіння цінними паперами, доходи у вигляді приросту вартості об'єктів власності тощо).

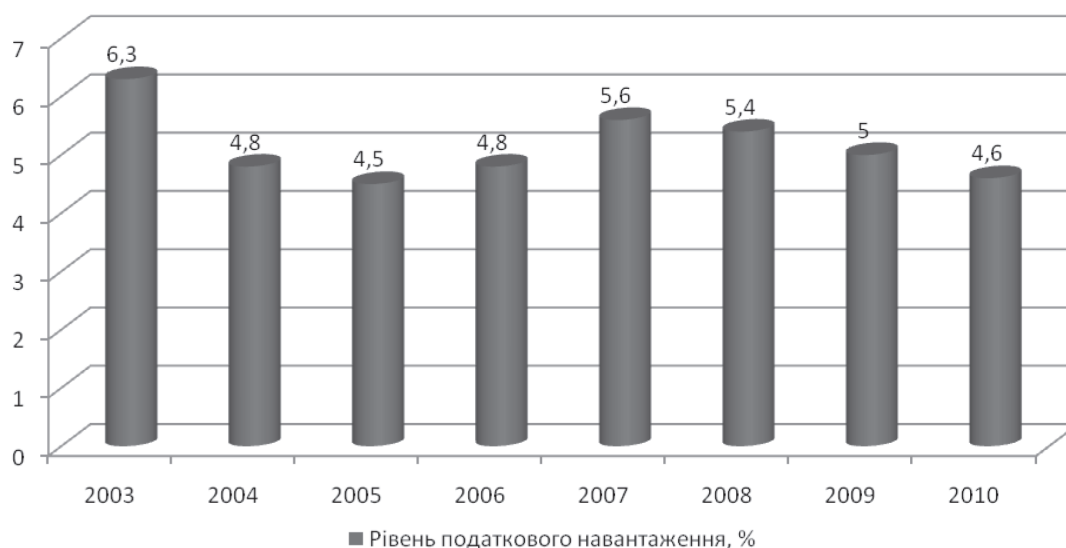

Рис. 1. Динаміка показника рівня податкового навантаження при оподаткуванні доходів фізичних осіб, %

Якщо проаналізувати вище перераховані методи розрахунку податкового навантаження та спроектувати на оподаткування фонду оплати праці, то можна сказати, що розрахунок матиме вигляд співвідношення сплачених податкових платежів (податок на доходи фізичних осіб, внески до фондів соціального страхування, які з 1 січня 2011 р. сплачуються єдиним платежем – єдиний соціальний внесок) до загального фонду оплати праці суб’єктів господарювання. Причому врахування податку на доходи фізичних осіб повинно мати коригуючий коефіцієнт впливу податку. Ця умова є обов’язковою, у зв’язку з тим, що податок на доходи фізичних осіб сплачується за рахунок найманих працівників – фізичних осіб. Спираючись на вищезначене, В. Антоненко та М. Ровт вважають, що розрахунок можна представити таким чином:

$$ПН = \frac{ВСС(ЄСВ) + ПДФО * K_k}{\text{ФОП}} * 100\%, \quad (4)$$

де ВСС(ЄСВ) – внески на соціальне страхування (єдиний соціальний внесок);

ПДФО – податок на доходи фізичних осіб;

K_k – коригуючий коефіцієнт;

ФОП – фонд оплати праці [1, с. 347].

Проте, на нашу думку, рівень податкового тягара (податкового навантаження) при оподаткуванні доходів фізичних осіб слід визначати як відношення обсягу сплаченого особою податку до загальної суми її основних і побічних доходів.

Зміна у 2004 р. методичного підходу до оподаткування доходів фізичних осіб позитивним чином засвідчена зниженням показника рівня податкового навантаження з 6,3 % до 4,8 % у 2004 р. Однак у 2007 р. показник демонструє значне зростання – до 5,6 %, зумовлене підвищенням рівня ставки оподаткування. Подальші роки досліджуваного періоду характеризуються позитивною спадною динамікою показника.

Для більшої деталізації впливу податку на доходи фізичних осіб на різні рівні економічної сфери країни, на нашу думку, необхідною умовою є оцінка рівня оподаткування на макро-, мікро- та мезорівнях.

Оцінка рівня оподаткування податком на доходи фізичних осіб на загальноекономічному вимірі та відносно оподаткування фонду оплати праці у розрахунковому моменті відобразатиме співвідношення податку з величиною валового внутрішнього продукту та з загальним рівнем фонду оплати праці (в цілому по країні) (табл. 1.).

Таблиця 1

Розрахунок показників рівня оподаткування податком на доходи фізичних осіб

Рік	Валовий внутрішній продукт (ВВП), млрд. грн	Фонд оплати праці (ФОП), млрд. грн	ПДФО, млрд. грн	Частка ПДФО у ВВП, %	Частка ФОП у ВВП, %	Частка ПДФО у ФОП, %
2003	267,34	122,19	13,52	5,06	45,71	11,06
2004	345,11	157,45	13,21	3,83	45,62	8,39
2005	441,45	216,60	17,33	3,93	49,06	8,00
2006	544,15	268,63	22,80	4,19	49,37	8,49
2007	720,73	351,94	34,78	4,83	48,83	13,80
2008	948,06	470,46	45,90	4,84	49,62	9,76
2009	913,35	451,34	44,49	4,87	49,42	9,86
2010	1094,61	544,02	51,00	4,66	49,70	9,37

Таблиця 2

Вихідні дані для розрахунку показника соціальної ефективності оподаткування

Рік	Обсяг середньомісячного доходу на одну особу, грн	Рівень податкового навантаження, %	Середньорічний прожитковий мінімум, грн	Частка прожиткового мінімуму у середньомісячному доході, %
2003	501,2	6,3	342,0	68,2
2004	637,9	4,8	362,2	56,8
2005	886,8	4,5	423,0	47,7
2006	1099,2	4,8	460,3	41,9
2007	1457,6	5,6	516,3	35,4
2008	1992,5	5,4	607,5	30,5
2009	2130,9	5,0	663,5	31,1
2010	2650,1	4,6	848,6	32,0

Зважаючи на отримані результати (табл. 1), слід зауважити на значному зниженні частки податку на доходи фізичних осіб у валовому внутрішньому продукті у 2004–2005 рр. з 5,06 % у 2003 р. до 3,93 % у 2005 р. та поступове підвищення її рівня у період з 2006 по 2009 р. з 4,19 % до 4,87 % відповідно. Водночас коливання протилежного характеру присутні відносно частки фонду оплати праці у валовому внутрішньому продукті: перший спад показника спостерігається у 2004 р. (з 45,71 % у 2003 до 45,62 %), другий – у 2007 р. (з 49,37 % у 2006 до 48,83 %), третій у 2009 р. – до 49,42 %. У 2010 р. показник зріс до 49,70 %, а загальне його відхилення за досліджуваний період склало 3,99%. Значні коливання спостерігаються і щодо частки податку на доходи фізичних осіб у фонді оплати праці. Найбільше зниження показника відбулося у 2005 р. – до 8 %, а найвагомніше підвищення у 2007 р. – 13,80 %. У період з 2008 по 2010 рр. прослідковується поступове зниження частки з 9,76 % у 2008 р. до 9,37 % у 2010 р. В цілому зниження частки податку на доходи фізичних осіб у фонді оплати праці є позитивним явищем, оскільки засвідчують зниження рівня податкового навантаження на фонд оплати праці, про що свідчать дані рис. 2.

Для вивчення доцільності та раціональності діючої системи оподаткування доходів фізичних осіб необхідним є визначення її ефективності на різних рівнях.

Найнижчим, однак і найважливішим, є рівень безпосередньо платника, тобто показник соціальної ефективності. Цей показник висвітлює, який відсоток ресурсу залишається у платника після сплати ним податку на доходи фізичних осіб та задоволення своїх первинних потреб, що окреслені у прожитковому мінімумі.

Виходячи з наявних даних щодо середнього рівня заробітної плати по Україні, рівня середнього прожиткового мінімуму та податкового навантаження (табл. 2) слід відзначити, що частка прожиткового мінімуму в середньомісячному доході однієї особи до 2008 р. характеризується стабільним зниженням з 68,2 % у 2003 р. до 30,5 % у 2008 р. Однак починаючи з 2009 р., внаслідок кризових явищ в економіці України, даний показник починає зростати і в 2010 р. складає 32 %. Зрозуміло, що ця ситуація знаходить своє пряме відображення і у вираженні показника соціальної ефективності оподаткування в цілому по країні (рис. 3):

Пропорційно зниженню частки прожиткового мінімуму у сукупних доходах платників відбувається зростання показника соціальної ефективності (рис. 3) з 31,8 % у 2003 р. до 69,5 % у 2008 р., хоча в наступні періоди прослідковується його зниження до 68,9 % у 2009 р. та до 68 % у 2010 р. Причиною таких фактів є не

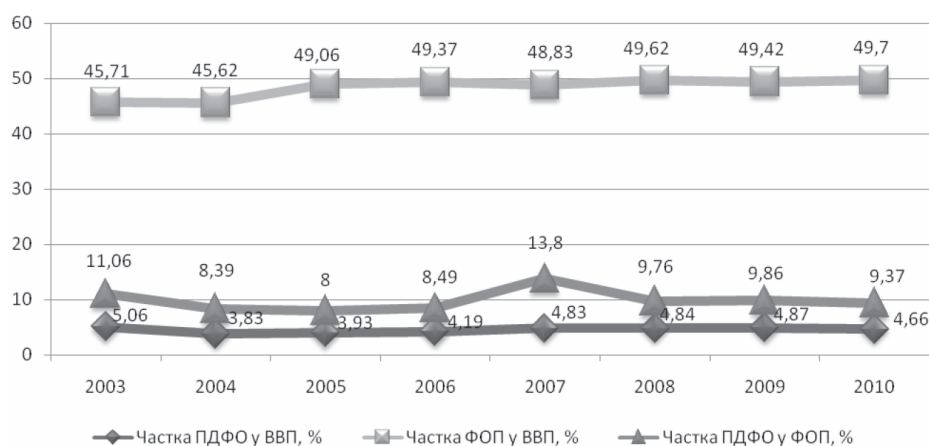

Рис. 2. Динаміка зміни розрахункових показників оподаткування доходів фізичних осіб

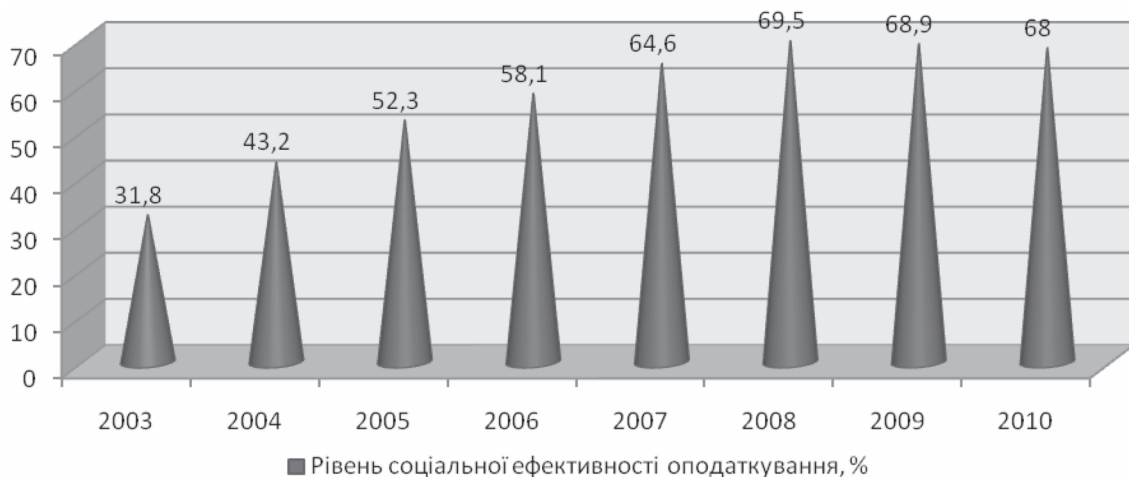

Рис. 3. Динаміка показника соціальної ефективності оподаткування, %

лише економічна криза в країні, а й зростання рівня індексу споживчих цін (інфляції) та зниження індексу реальної заробітної плати, який характеризує зміну купівельної спроможності номінальної заробітної плати у звітному періоді порівняно з базисним (рис. 4).

Зростання індексу споживчих цін у 2004 році спровокувало різке зниження індексу реальної заробітної плати зі 185,7% у 2003 р. до 113,7% у 2004 р. Подібна ситуація, яка відстежується протягом усього досліджуваного періоду (рис. 2), засвідчує причинно-наслідковий зв'язок між цими двома факторами: чим чіткіше фіксується зростання індексу споживчих цін, тим різкіше відбувається зниження індексу реальної заробітної плати. Тобто чим вищим є рівень інфляції в країні, тим нижчою є купівельна спроможність її на-

селення, що відповідним чином відображається на рівні соціальної ефективності оподаткування доходів фізичних осіб.

Не менш важливим показником при дослідженні раціональності функціонування діючої системи оподаткування є визначення рівня її економічної ефективності. Наше бачення методики його визначення полягає у відношенні сум сплаченого податку до витрат, понесених при адмініструванні.

Показник економічної ефективності оподаткування є свідченням результативності податкового адміністрування. Мінімальні коефіцієнти витрат на адміністрування податків спостерігаються в Італії (0,52), США і Норвегії (0,56), Швейцарії (0,62), Австрії (0,78). Перші п'ять позицій за даним максимально низьким

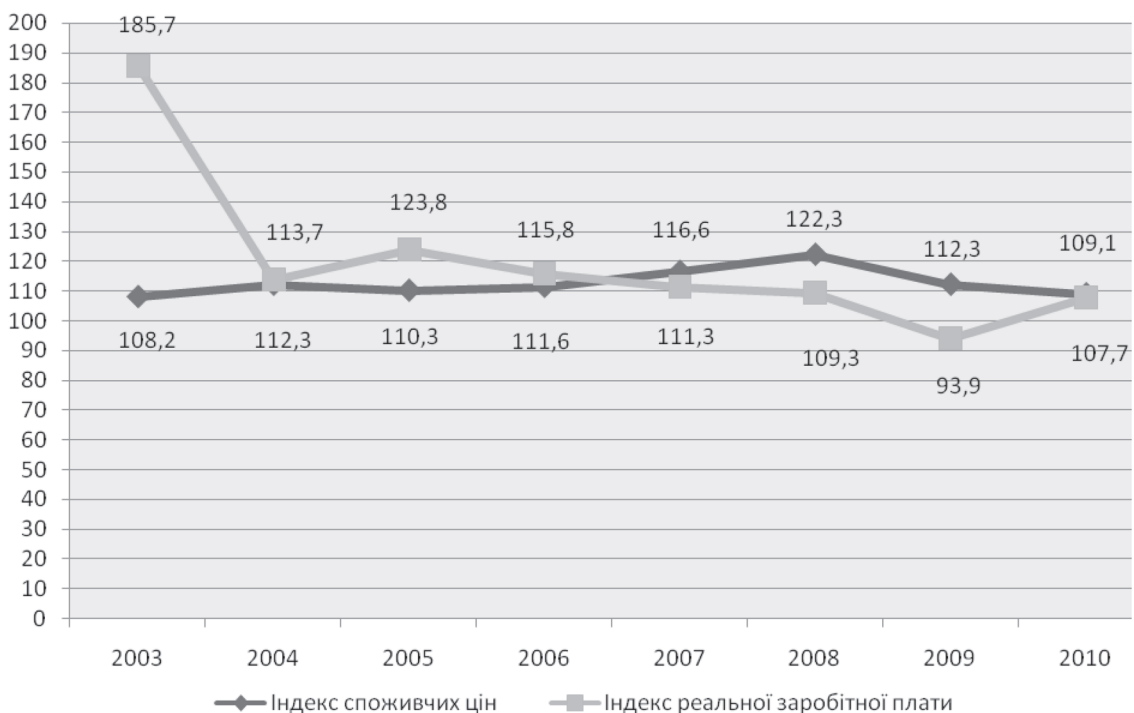
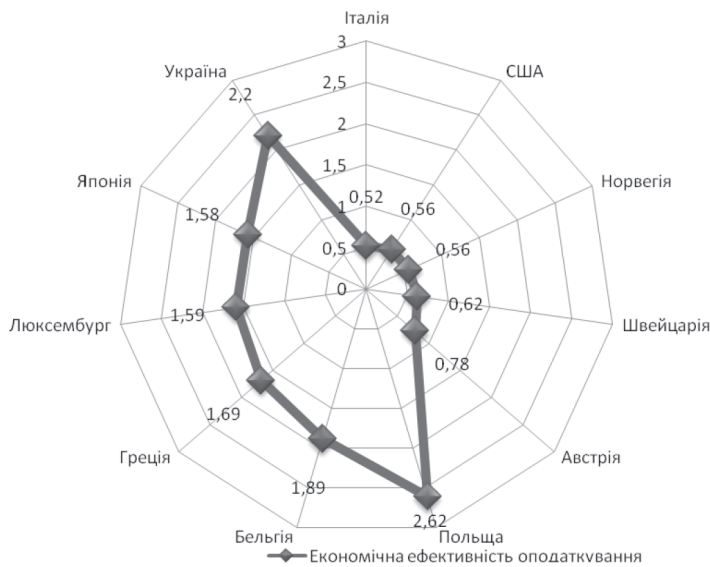

Рис. 4. Динаміка індексу споживчих цін та індексу реальної заробітної плати у 2003 – 2010 рр., %

Рис. 5. Показники економічної ефективності оподаткування в окремих країнах світу
* [5, с. 47-59]

показником ефективності адміністрування податків займають Польща (2,62), Бельгія (1,89), Греція (1,69), Люксембург (1,59), Японія (1,58). Україна ж у цьому переліку посідає одне з місць, які розподіляють держави з низьким рівнем адміністрування 2,2 (рис. 2.), що свідчить про низьку організованість і функціональність діючої системи оподаткування.

Результативним показником оподаткування для держави, на нашу думку, виступає рівень його фіскальної ефективності, що виражає частку акумульованого податку у валовому внутрішньому продукті держави.

Система оподаткування доходів фізичних осіб з прогресивним підходом, яка діяла у 2003 р., відзна-

чається значно вищим рівнем фіскальної ефективності, ніж діюча на сьогодні з пропорційним підходом (рис. 6). Якщо у 2003 р. показник фіскальної ефективності фіксується на рівні 5,06 %, то у 2004 р. він склав лише 3,83 %. Однак, в наступні періоди аж до 2009 р., відбувається поступове зростання показника до 4,87 %, а в 2010 р. спостерігається його спад до 4,66 %. Такий стан пояснюється не тільки зміною методичного підходу в оподаткуванні, а й зниженням акумульованих сум податку у загальному обсягу валового внутрішнього продукту.

Висновки. Запропоновані методики дослідження ефективності функціонування механізму оподаткування доходів фізичних осіб дозволяють якнайповніше висвітлити позитивні та негативні сторони діючої системи оподаткування фізичних осіб. Чинний в Україні механізм оподаткування доходів фізичних осіб має низку недоліків, які потребують вирішення. Зокрема, пропорційна система оподаткування не розмежує доходи платника, хоча окремі з них за своїм сутнісним змістом є основними, а деякі – побічними чи допоміжними. Високий рівень податкового навантаження та економічно необґрунтована система оподаткування доходів фізичних осіб спонукають до виникнення в державі тіньового сектору економіки, приховування доходів та, як наслідок, створення дефіциту державного бюджету. Негативні тенденції, поширюючись з мікрорівня, охоплюють макроструктуру держави та провокують кризові явища в економічному середовищі. Для досягнення ж оптимальної системи оподаткування та наповнення бюджету держави необхідне реформування податкової політики, а саме перетворення її з суто

Рис. 6. Динаміка показника фіскальної ефективності податку на доходи фізичних осіб у 2003 – 2010 рр., %

фіскального інструменту на ефективний засіб соціально-економічної стратегії держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антоненко В. М. Інноваційний погляд на проблеми оподаткування фонду оплати праці / В.М. Антоненко, М.В. Ровт // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності 2011. – с. 346-350.
2. Балтина А.М. Оценка налоговой загрузки на доходы физических лиц в России /А.М. Балтина, Ю.Г. Тюрина // Вестник ОГУ. – 2006. – № 6. – С. 36-42.
3. Макконел К.Р. Економикс: Принципы, проблемы и политика. В 2-х томах: Перев. с англ. 11-го изд. / К.Р. Макконел, С.Л. Брю. – М.: Республика, 1993. – Т.1. – 456с.
4. Олейнікова Л. Проблеми визначення фіскальної та економічної результативності податкового адміністрування в Україні / Л. Олейнікова // Фінанси України. – 2010. – № 10. – С. 47-59.
5. Соколовська А. Теоретичні засади визначення податкового навантаження рівня оподаткування економіки / А.Соколовська // Економіка України. – 2006. – № 7. – С. 4-12.
6. Фрадинський О.А. Поняття податкового навантаження та підходи до його визначення / О.А. Фрадинський // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 1. – С. 81-87.
7. Фролова Н. Оподаткування доходів від праці та від капіталу в Україні / Н.Фролова // Економіка України. – 2006. – №12 – С. 21-28